

- 24 Летопись по Ипатскому списку. С. 582 - 583.
- 25 В древнерусских источниках подобное обращение означало признание сюзереном того, к кому так обращались.
- 26 Летопись по Ипатскому списку... С. 596.
- 27 Там же. С. 596 - 597.
- 28 Там же. С. 589.
- 29 Suchodolska E. *Op. Cit.* S. 190.
- 30 Летопись по Ипатскому списку. С. 492.
- 31 Там само. С. 492.
- 32 Там само. С. 544.
- 33 Летопись по Ипатскому списку... С. 551.
- 34 Там само. С. 571.
- 35 Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950. С. 293.
- 36 Грушевский М. Хронология событий Галицко-Волынской летописи. С. 45.
- 37 Летопись по Ипатскому списку... С. 573.
- 38 Летопись по Ипатскому списку. С... 573 - 574.
- 39 Там само. С. 549.
- 40 В заложники, что было типичным при заключении договоров с народами, жившими в условиях родо-племенного строя.
- 41 Летопись по Ипатскому списку... С. 553.

Юрій Мицик

ПРО ВИДАННЯ "УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО ДИПЛОМАТАРІЯ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ"

Однією з важливих тенденцій сучасної історіографії є зростаюча зацікавленість історією жіноцтва, роллю жінки у суспільствах різних країн, держав, народів у різні часи. В Україні дана тенденція тільки починає окреслюватися і це притому, що українські жінки і в княжі, і в козацькі часи виступали як активні суб'єкти суспільно-політичного життя, були досить добре захищені законодавством та діючими нормами звичаєвого права. Щоправда, в старій українській історіографії (М. Костомаров, О. Лазаревський, О. Левицький та ін.) було дано гідний початок науковим дослідженням у цьому напрямку, але в радянські часи традиція була

перервана. Увага тодішнього істеблішменту від історії, причетного до дослідження історії жіноцтва, сконцентрувалася на жінках-більшовичках, особливо таких, як І. Арманд, Р. Землячка, Н. Крупська, К. Цеткін чи близьких до них (Р. Люксембург). У незалежній Українській державі намітилися врешті позитивні зрушення, про що свідчать праці О. Кривошия, О. Лабур, Н. Старченко та ін. Однак загальною проблемою даного напрямку залишається недостатність джерельної бази, оперування майже виключно уведеними раніше до наукового обігу джерельними даними. Між тим, архівосховища України попри всі втрати, яких вони зазнали, особливо у ХХ ст., мають значний потенціал. Насамперед в них зберігаються численні документи, створені самими жінками, нерідко власноруч, що зайвий раз стверджує відносно високий рівень освіченості українських жінок доби феодалізму. Настав час поставити проблему видання археографічної серії, яку можна назвати "Українським жіночим дипломатарієм доби Гетьманщини". Нагадаємо, що вже реалізується видання "Українського Дипломатарія козацької доби", куди мають увійти документи, створені гетьманами України, Війська Запорізького, кошовими отаманами, полковниками, сотниками, генеральною старшиною в цілому. Дана серія, якщо буде здійснена в повному обсязі, дасть коштовний матеріал до історії українського державотворення, дослідження внутрішньої та зовнішньої політики Української козацької держави, багатьох інших проблем історії України. Вже вийшов комплекс документів Богдана Хмельницького, Івана Сірка, готується до друку том документації гетьмана Івана Виговського. Порушувалося питання і про створення "Українського Православного Дипломатарія", (греко-католики з Ватикану вже завершують видання документів своїх митрополитів та єпископів) навіть "Дипломатарія Кримського ханства".

Відзначимо, що жінки з шляхетських та козацьких родин, особливо дружини представників вищої української політичної еліти, мали значний вплив на суспільне життя. Як вірно вказала сучасна українська дослідниця Ольга Лабур, жінки могли підписувати важливі угоди державно-політичного характеру, брали участь у адміністративно-господарських процесах, інколи очолювали місцеві органи само-

управління, були досить активними учасниками політичного життя¹. Досить згадати, наприклад, видання розпорядчої документації Ганною Хмельницькою, дружиною гетьмана Богдана Хмельницького. Саме жінки несли на своїх плечах головний тягар домашніх та сімейних обов'язків, виховували дітей, вели господарство, нерідко дуже масштабне. Все це широко відбивалося у жіночій документації, яку не можна недооцінювати. Додамо, що в документах українських гетьманів, кошових отаманів, полковників, тощо рідко відбивалися факти їхнього особистого, тим більше інтимного життя. Досить сказати, що серед приблизно 600 документів Б. Хмельницького (універсали, накази, листи) немає жодного особистого листа, написаного гетьманом до когось із членів родини чи у чисто родинних справах. Не кращою виглядає ситуація і з документальною спадщиною його наступників. Тільки за часів І. Мазепи відчуються певні зміни, але його знамениті листи до Мотрі Кочубей все частіше ставляться дослідниками під сумнів як фальсифікати.

Якраз у жіночих листах знаходимо значно більше матеріалів, які проливають світло на таку малозначну й забуту істориками України сферу суспільного життя як сімейні відносини, побут і звичаї. Якщо говорити про козацьку добу, то майже всі ці джерела були створені наприкінці XVII - XVIII ст. на Лівобережній Гетьманщині (Правобережна Гетьманщина існувала коротший час, її архіви зазнали особливо тяжких втрат, врешті Річ Посполита знищила козацький стан; тому тут бачимо іншу картину, ніж на Лівобережжі, коли йдеться про жіночі документи й листи). Саме дружини козацьких старшин займалися шлюбними справами своїх дітей і онуків, клопоталися про близьку й далеку рідню, займалися питаннями виховання та освіти, виконували заповіді своїх чоловіків, тощо. Поза тим їхня документація розкриває велику роль українських жінок в економіці, соціальній сфері (тут йдеться про старшинські роди Гетьманщини). Вони керували великими маєтностями, займалися орендами, торгівлею, благодійницькими справами, провадили судові процеси, тощо. Вищезгадана документація складає солідний джерельний комплекс, міцно пов'язаний з документацією дигнітаріїв Гетьман

щини, гармонійно взаємодоповнюючи один одного. "Український жіночий дипломатарій доби Гетьманщини" є дуже цінним джерельним комплексом, насамперед до соціально-економічної, культурної та побутової, частково й політичної історії Гетьманщини, без нього неможливо створити повноцінну козацьку генеалогію.

Отже, завдання полягає тепер у налагодженні евристичної роботи (архівного пошуку) та публікації необхідних джерел, розкиданих по різних архівосховищах України та за її межами, в першу чергу, в архівосховищах Росії та Польщі. Свого часу цю справу розпочали О. Лазаревський, В. Модзалевський та ін. дореволюційні дослідники. В наші дні лише час від часу з'являються поодинокі публікації цих документів, наприклад, В.Горобця. При публікації документів з польських архівів й нами були введені до наукового обігу деякі жіночі листи, наприклад, лист Ганни Апостол-Жураківської (доньки гетьмана Данила Апостола і дружини ніжинського полковника Лук'яна Журавовського), писаного до наказного гетьмана Павла Полуботка 9.У. (28.IV). 1723 р.²

Дуже багато подібних матеріалів зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі - НБУВ. ІР). Одним із них є збірник листів 1717 - 1760 рр., що походить з колекції О.М.Лазаревського³. На його понад 200 сторінках містяться десятки листів, писаних представниками козацько-старшинських родів Лівобережної Гетьманщини, насамперед сіверських полків (Ніжинського, Прилуцького, Стародубського⁴, Чернігівського). Серед авторів бачимо, наприклад, представників гетьманських (Апостоли, Сулими, Полуботки), полковницьких родів (Жураківські, Кочубеї, Марковичі, Максимовичі, Шираї та ін., особливо Скорупи). Бачимо серед них і ряд жіночих листів, частина з котрих далі наводиться.

Вже документ № 1 даної публікації викликає значний інтерес, оскільки репрезентує поширену категорію вітальних листів. Тут пані Сулима (донька генерального судді Василя Кочубея і сестра знаменитої Мотрі) вітає свого сина Федора Сулиму (у 1725 р. він стане наказним гадяцьким полковником) із народженням доньки Варвари і передає їй своє благословіння. Суто сімейний характер має і лист № 5, приса-

ний Уляною Григорівною Апостол (р. н. невід. - 1742), дружиною Данила Апостола - гетьмана України у 1727 - 1734 рр. Уляна Апостол походила із шляхетського роду Іскрицьких, з котрим був споріднений і Павло Тетеря, гетьман Правобережної України у 1662 - 1665 рр. Гетьманша, діючи у порозумінні із своїм чоловіком, клопоталася про свого племінника Петра Григоровича Іскрицького, щоб укласти його шлюб з Оленою Скорупою, донькою Григорія Скорупи, що у 1715 - 1724, 1725 - 1727 рр. був писарем стародубським. Цей шлюб, до речі, було укладено у 1731 р. Не кожне сватання, як відомо, закінчується рушниками. Марко Маркович у своєму листі до Насті Скорупи згадує про якісь її шлюбні наміри, але переговоривши з ким треба вдома, з жалем повідомляє, що даному наміру збутися "нілзя" (№ 7).

Не тільки про чисто сімейні справи турбувалися жінки, що ясно видно з інших листів збірника. До вищезгаданого Г. Скорупи було адресовано лист Марії Григорівни Максимович, дружини стародубського полкового писаря у 1724 - 1725 рр. Степана Максимовича, доньки Василя Яковича Жураківського, генерального осавула у 1710 - 1724 рр. Вона енергійно керувала маєтностями сім'ї, тим більше, що чоловік знаходився у далекій Москві. У даному листі мова йшла про млин у Стародубі, що належав раніше роду Ширяїв. Тепер же Максимовичі володіли третиною даного млина, тому авторка листа писала про належну її оренду. Наступний документ (№ 4) є розпискою М. Максимович про отримання згаданих грошей. Ще дві розписки (№№ 7-8) були дані Ганною Есмонтовською-Маркович на отримання нею боргу покійного бунчукового товариша Михайла Есмонтовського (Есимонтовського) від його удови - Марини (уроджена Скорупа). Господарських і, очевидно, торгівельних справ стосується лист Христини Ракушки-Романовської, представниці відомого роду, найвизначніший діяч якого - Роман Ракушка-Романовський - був генеральним підскарбієм за часів гетьмана І. Брюховецького і найвірогіднішим автором знаменитого літопису Самовидця. Лист Христини Ракушки-Романовської був адресований до бунчукового товариша Олексія Есмонтовського, котрий, як засвідчує лист, був ще й кумом авторці. В ролі енергійної володарки виступає і Ма-

рія Леонтіївна Сулима (Полуботок) (1664 - 1729), донька чернігівського полковника Л. Полуботка та його другої дружини у другому шлюбі Євгенії Іванівни Костомахи, сестра наказного гетьмана Павла Полуботка, дружина Івана Федоровича Сулими, генерального хорунжого у 1708 - 1721 рр.⁵ Очевидно по смерті опального брата стало можливим зробити прихильнішою до себе Феміду і Марія Полуботок-Сулима звернулася із скаргою до переяславського полкового судді Семена Івановича Новаковича (він обіймав дану посаду у 1723 - 1730 рр.) відносно Ковбасиною лісу та частини Рожанківського хутора. Скарга пішла вище і представник Генеральної Військової Канцелярії (ГВК) Павло Лабинський залагодив всі питання, тільки хвороба тодішнього керівника Гетьманщини (одного з трьох) С.Гречаного не давала можливості завершити оформлення належного документу (№ 2).

Кілька документів, які наводяться далі, представляють тільки незначну частину величезного джерельного матеріалу, який може бути видрукований в межах археографічної серії "Український жіночий дипломатарій доби Гетьманщини". Але реалізація даного наміру може здійснитися тільки колективними зусиллями українських істориків.

№ 1

1721, січня 11 (1720, грудня 31). Ярославль. Лист Сулими до сина Федора

"Наймиліший мой сину, п/а/не Феодор!

При обисланном мене от в.м/о/сти чрез нарочного своего ч/е/л/о/в/и/ка хлібі и по писменном его ж предложению извѣстно мнѣ есть, иж з особливою своею благодати Г/ос/по/д/ь Б/о/г на болшую его ж б/о/жественную похвалу, а е.м/о/сти на рахширение значной фамилии изволил дом его ж новорожденною дочерю Варварою обдаровати радостно; з которой теди и я не менш, свое материнское обрадовавши сердце, таковое ей, новорожденной, в.м/о/стиной дочері, препосилаю усердие, дабі на потіху и величие дому в.м/о/сти при вшеляком бл/а/гополучіи многолітного сподо-

билася узнати возрасту, а як сее мое оной воздаю непремінное усердие, так и материнское завсегда посіщаю бл/а/гословением и ея же також родителем при ненарушимом здравий бл/а/гополучного и желаемого зичу поведения и /?/ есть.

В.м/сти всего добра усердно желательная матка Василиева Кочубеева.

3 Ярославца року 1720 декаврия 31."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 10. Автограф /?/. Листа завірено сургучною печаткою, яка погано збереглася. Адреса: "Моему наймилшому синові м/и/л/о/сти п/а/ну Феодору Сулимі належит"/

№ 2

1725, грудня /?/ 25 /14/. Глухів. Лист Павла Лабинського до Марії Полуботок.

"Милостивійшая м/ос/ці добродійко!

По требованію в.м.м. добродійки листовне з включеним розиску п/а/ном Новаковичом, судією переясловским, и много справованном, ко мні ж піреложенном, любо тот розиск в генеральной войсковой канцелярії уже и ствержен з таким вираженнем, дабы вам лісом Ковбасининим и половинною частью хутора Рожановског/о/ владіти спокійне, а міли бы до оног/о ліса козаки старицкии или другие втручатис, такого предложено в том стверженію зрабыт, а за продерзост и штрафоват, тилко ж теперешнег/о часу его м/и/лос п/а/н Гречаний, канцелярії войсковой правитель, велми болел и за болезнию на означенном стверженном розиску подписат руки не може; за тим оний розиск у себе задержалем и когда п/а/н Гречаний од болізни встане и руку подпише, то порадочно при печати войсковой вскорі зготовлен будет; а для одержаня он/ог/о бл/а/говолит в.м.м. п/а/ні, тиждень зождавши, присилат в Глухов кого без отлагательства, бо я и сам, дай Б/о/г, между святы Рождественскими для розисков кудась мію отездит, того ради безоткладно изволи в.м.м/о/с/ти добродійко присилати од себе по рози/с/к совітую и притом бл/а/гонадежной в.м.м. добродійки поліцаюся ласце.

В.м/о/с/ти/ м.добродійки всего добра зичливий и низкий

/?/ слуга Павел Лабинский, м/ану/ р/горгіо/.

3 Глу/хова/ 14 д/ня/, року 1725."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 201. Автограф /?/. Лист завірено сургучовою печаткою, яка погано збереглася. Адреса: "Ея м/и/л/о/сти п/а/неї Марії Полуботковні Ивановой Сулимовой, хорунжиной енеральной, мні велці мосцівой п/а/ней и бл/а/гонадежной добродійці подат."/

№ 3

1727, грудня 11 (листопада 28). Лист Марії Максимович до Г.Скорупи, писаря Стародубського полку.

"М/о/сці п/а/не писару полковий стародубовский, мой зичливий приятелю!

Лист от в.м/о/с/ти м/о/сці п/а/на ноеврия 23 з Почепа одпущенний, получила сего ж ноевр/ия/ 28 д/ня/. В котором пишет в.м. мосці п/а/н, дабы я при нарочно посланном слугі сто рублей денег за част третинную в млині стародубовском шираевском завдатку по договору принявши, спорадила слушную на всю тую третину за закріпою рук свідателей купчую и послала своїм ч/о/л/о/в/и/ком в Стародубов для уписі в книги міские стародубовские, а там остальные денги по договорном торгу, сто двадцят рублей денег одобрати. Теды я на сие отвѣтствую, же посылат мні слугу своего з купчою в Стародуб ні для чог/о; и так достали денег по договору не сто двадцят рублей, як в.м. м/о/сц п/а/н в листі своем означает, але сто тридцат рублей, бо договор между нами стался за двісті тридцят рублей принимает не надлежит. Понеже як в.м/о/с/ть/ м/ос/ц п/а/н дасть [...] ⁶ поверыност /?/ з зазначенной себѣ функції и прибудеш в Глухов, то я теж от себе самому в.м. м/о/сці п/а/ну на ратушу глуховском за руками свідателей принявше остальные сто тридцят рублей денег дасть слушную купчую; о чом предложивши, застаю в.м/о/сти м/о/сці п/а/ну всего добра зичливая Мария Григорьевна Максимовичева Василиевна Жураковская А.Е. /?/.

Року 1727 /н/оеврия 28."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 33. Автограф /?/. Лист завірено

сургучною печаткою, яка погано збереглася. Адреса: "Его м/и/л/о/сти п/а/ну Григорию Скоруппі, писарови полковому стародубовському, моему зичливому приятелю, належит."/

№ 4

1728. листопада 16 /5/. Розписка Марії Жураковської.

"Року 1728 ноеврия 5 д/ня/ я, нижей выраженная, объявляю сеею моею картою, иж приняла остатние сто тридцать рублей денги за част млина шираевского належные од пана Григория Скоруппи, писаря полку Стародубовског/о/, присланние чрез п/а/на Антона Котенка, бурмистра майстрату Стародубовского ж. Зачим купчая на проданне тої части в млині шираевском, мужем моим владіемой и другие, якіе иміються кріпости за приездом з Москви его ж мужа моего міют ему, п/а/ну Григорию Скоруппі дани бити, а н/ы/ні волно ему ж, п/а/ну Григорию тою частю владіти.

Мария Григориевна Василиева Жураковская, асаулина енеральная."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 35. Оригінал./

№ 4

1731. Глухів. Лист Уляни Апостол до Григорія Скорупи

"Нам зичливий пр/ия/т/е/лю, п/а/не Григорий Скорупа!

Еще пред отездом п/а/на нашег/о/ в Москву намірени мы били за волею ж п/а/на нашег/о/ писат к в.м/о/сти, желаючи сприятелитися з дом/ом/ в/а/ш/и/м. Но поневаж тое намірение н/а/ше так спорим отсутствием з Глухова п/а/на н/а/шег/о/, яко и нікоторими домашними пресіклося тогд трудностями, того ради з тим до в.м/о/сти отозвом аж по сей укосніли время. Тепер теды тое прежде завзятое намірени н/а/ше желаючи мы привест во исполнение и хотячи любезную дочер в/а/шу, п/а/ну Елену, братаничові н/а/шему Петру Искрицкому в доживотног/о/ пр/ия/т/е/ля сакраменталним сочетав союзом, з тим н/а/шим до в.м/о/сти отзиваемся писанием, чрез которое просим в.м/о/сти такому обопо

ному з п/а/ном нашим не отректи намірению, яковое за щасливым, даст Б/о/г, поворотом в Глухов п/а/на нашег/о/ желаем за согласиєм к тому в.м/о/стиним брачним окончит актом, объявляю; сему желанию н/а/шому согласного от в.м/о/сти ожидаем отвіту. В протчем остаемся в.м/о/сти всего добра зичливая

Иулиянна Апостолова, гетмановая, м/ану/ р/огр/ио/

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 74-74 зв. Автограф./

№ 6

1733. березня 5 /лютого 22/. Лист Христини Ракушки-Романовської до Олексія Есмонтовського.

"М/о/сці пане Есмонтовский, мой велце м/о/сці п/а/не куме и бл/а/годітелю!

За визичение мні денги чрез так немалое время, всепокорне бл/а/годарствую в.м/о/с/ти/, м.пану и бл/а/годітелеві, також де за полстана горілки и за полусмак гречки. Яку горілку тепер посилаю чрез своего ч/о/л/о/в/і/ка Костянского Біленка. А о денгах, пяти таярах битых, прошу всенижайше хоч мало что впред еще сождать. И полусмака гречки, на сіно позиченое сей же Біленок отвітствовал, же стог за стог, шести коп прислаженных в то время просили, а не денгами; и так того всего сіна дванадцят возков остранков наклали. О чем я тепер особливе прошу в.м/о/ст п/а/на и вседознанного бл/а/годітеля сіном же принять, любо и з интерессом яким; в чом на бл/а/гоприятельский респект надежна будучи, остаю в.м.м/о/с/ти м.пану и бл/а/годітелеві всего добра зичливая и всенижайшая слуга Христина Иванова Ракушкина-Романовская.

З Костены, февруар/ия/ 22-о 1733 року."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 64. Автограф /?/. Лист завірено печаткою, яка погано збереглася. Адреса: "Моему велце м/о/сцівому пану и особливому бл/а/годітелеві его м/и/л/о/сти пану Алексею Есмонтовскому, товаришу бунчуковому, и моему м/оцівому п/а/ну куму всенижайше"/

1734, червня 6 /травня 25/. Глухів. Лист Марка Маркевича до Насті Скорупи.

"М/ос/ці пані Скорупина, мні велце м/о/сцівая п/а/ні и ласкавая бл/а/годіт/є/лка!

В битност мою в Стародубі, в дому в.м/о/с/ти/, м/о/с/ті/ п/а/ні, який розговор імівся з в.м/./с/тю, м/о/с/ти/ панею о сродстві, тот за приездом моім в Глухов, кому надлежало обявлял и разсмотривано о том много як и д/у/ховного чина, так и других, толко ж донесено, же тому собитис нелзя. И сие я в.м/о/с/ти/ м.паней доношу и пребываю в.м/о/с/ць/ м/о/с/ці/ паней моей велце м/о/сцівой доброжелателний и служит готовий Марко Маркевич.

1734 года
мая 25 дня,
Глухов

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 86. Оригінал, особисто підписаний М. Маркевичем. Листа завірено також сургучною печаткою, яка погано збереглася. Адреса: "Ей м/и/л/о/сти пані Анастасії Скорупиной. моей велце м/о/сцівой паней, а особливо бл/а/годітелці надлежит"./

1750, квітень. Розписка Ганни Есмонтовської.

"По сему саморучному умершого Михайла Есмонтовского облику уплатила всі сполна сорок рублей жена его Марина Скорупина, мною отобрани

Вдовствующая Есмонтовская Анна Марковичевна."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 153 зв. Оригінал./

1750, травня 2 /квітня 21/. Розписка Ганни Есмонтовської.

"1750-г/о/ года априля 21 дня.

По облику умершого бунчукового товариша Михайла Есмонтовского саморучном и кромі облика пятнадцать рублей жена его Марина Скоруповна уплатила мні всіх денег пятдесят рублей и по уплатии оных для вірности от мене за рукою моею дана в прийнятїі росписка.

Анна Есмонтовская."

/НБУВ. ІР. Ф. 1. № 57480. Арк. 154. Оригінал./

¹ Лабур О. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI - ХУІІІ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 1999. С. 10.

² Мицик Ю.А. З документації українських гетьманів та полковників доби Руїни //Сіверський літопис. 1999. № 3. С. 33 - 34.

³ НБУВ. Інститут рукопису. Ф. 1. № 5780.

⁴ Стародубщина, яку більшовики приєднали до Росії, залишається майже недослідженою. Російські історики не зацікавлені у дослідженні українського минулого регіону, українським же донедавно було заборонено його торкатися.

⁵ Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини. К., 1998. Ч. 1. С. 212.

⁶ Одне слово написано нерозбірливо.

Ярослав Дзира

ПАЛЕОГРАФІЯ "РЕЄСТРУ ВСЬОГО ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО 1649 РОКУ" - ВИДАТНОЇ ПАМ'ЯТКИ ЖИВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕРЕДИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ.

Міжнародний документ "Реєстра всього Війська Запорізького" створено козацьким урядом восени 1649 року за